

АРХІВ ЖИТЕЦЬКИХ З РУКОПИСНИХ ФОНДІВ ЦНБ ІМ. В.І.ВЕРНАДСЬКОГО АН УКРАЇНИ

Створення фонду завершилося зі смертю Гната Парловича Житецького (1866–1929) — педагога, історика, літературознавця, одного із засновників Всенародної бібліотеки України (нині ЦНБ ім. В.І.Вернадського АН України) та її відділу рукописів, яким у 1922–1929 роках керував цей вдумливий дослідник. Саме Г.П.Житецькому ми вдячні за те, що він зберіг архів свого батька — видатного українського філолога, педагога, громадського діяча, члена-кореспондента Імператорської Академії наук, доктора російської словесності Київського університету Павла Гнатовича Житецького (1837–1911), а також матері — Варвари Семенівни Житецької (1845–1920).

Фонд був опрацьований, а у 1954 році заінвентаризований співробітником відділу рукописів ЦНБ АН України І.Д.Лисоченко. Тепер фонд налічує 3140 справ по загальному I фонду та 15 справ по фонду № 85, сформованому в процесі опрацювання інших фондів, а також розсіпів.

Найвагомішою частиною фонду є особисті документи, науково-дослідні матеріали, тексти публічних лекцій та виступів, службові та побутові записи, особисте і службове листування П.Г.Житецького — найбагатше джерело вивчення не лише біографії вченого, його наукової спадщини, прогресивної громадської діяльності, а й української філологічної думки XIX — початку XX ст. в цілому, її зв'язків з російською та слов'янською філологією, багатьма її видатними представниками. Фонд містить підготовчі матеріали та нотатки, чорнові та чистові рукописи практично всіх опублікованих наукових праць вченого (на сьогодні ми налічуємо їх 29), у тому числі таких фундаментальних і основоположних для становлення української філологічної науки й

створення окремих її напрямів, як «Очерк звуковой истории малорусского наречия», «Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII в.», «Мысли о народных малорусских душах», «Эпеида» Котляревского и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII в.». Це основна група матеріалів, яка охоплює близько 350 справ і дає чітке уявлення про його творчий метод, який ґрунтувався на критичному порівняльному вивченні великої кількості історичних, літературознавчих та лінгвістичних джерел — як вітчизняних, так і зарубіжних, у широких хронологічних рамках. Так, наприклад, на початку 70-х років П.Г.Житецький глибоко вивчав праці Ф.І.Буслаєва, І.І.Срезневського, М.О.Максимовича, П.О.Лавровського, О.О.Потебні, Л.Шафарика, Ф.Міклошича, В.Ягича, М.І'аттали, О.Шлейхера, В.Гумбольдта та ін. [I, 46573, 46586, 46710], що свідчить про міцний і пррсторий науковий підмурівок його оригінальних, новаторських праць з історії української мови. Із згаданих документів бачимо, що опрацювання філологічних досліджень своїх старших колег П.Г.Житецький провадив творчо і активно. Маємо тут не конспекти праць, а скрупульозний порівняльний аналіз основних структур слов'янських мов стосовно романських та германських.

Так само серйозно й відповідально учений вивчав пам'ятки давньоруської, української, російської та білоруської літератур. За оцінкою В.А.Передрієнка, П.Г.Житецький використав близько 500 пам'яток української літератури. Матеріали фонду розкривають у деталях цю велику трудомістку працю вченого — в багатьох виписках, цитатах, нотатках. Архів П.Г.Житецького саме тому й цінний, що розкриває творчу лабораторію вченого, дає змогу нам не лише ідентифікувати і підтвердити, а й розширити, підвищити оцінки його фундаментальних праць на тлі науково-філологічного пізнання минулого і сучасного, встановити дати початку і завершення роботи над тією чи тією працею.

Але і в П.Г.Житецького, як, звичайно, і в інших учених, наукова спадщина не обмежувалася лише опублікованими працями. З різних причин, і, насамперед, внаслідок переслідувань української науки і культури царським самодержавством, деякі праці вченого залишилися в рукописах. Дві з найважливіших — «По поводу вопроса о томъ как говорили в Киеве в XIV и XV в.» [I, 46618] та «О поэтическом стиле и литературной форме «Слова о полку Игореве» [I, 46590] — надруковані в 1987 році у збірнику вибраних праць вченого¹. На жаль, неопублікованою до цього часу є праця П.Г.Житецького «О правописании» (1872 р.) [I, 46558]. В історії української орфографії її необхідно вважати етапною, оскільки вона заклала основи демократизації української

правопису, аргументовано довела життєву необхідність риближення його до потреб освіти широких народних мас. Прогресивні ідеї вченого в галузі графіки та орфографії були втілені при публікації двотомного празького «Кобзаря» Т.Г.Шевченка (1876), матеріалів Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (1874–1876), особливо ж «Словаря української мови» за редакцією Б.Д.Грінченка, а в наш час увійшли в перший кодекс українського правопису (1921)². З цією працею тісно пов'язані деякі листи П.Г.Житецького про правопис, зокрема, чернетка листа від 2 січня 1872 року галицькому філологу Б.Пюрку про наукові принципи орфографії, про діалектну основу нової української літературної мови, її зачинателя І.П.Котляревського та основоположника Т.Г. Шевченка [I, 48184; див. також I, 47033].

Важливими для історії української філологічної науки є й інші матеріали архіву П.Г.Житецького — записи його думок про різні наукові праці та культурні події, начерки планів окремих наукових видань тощо. Водночас необхідно враховувати його матеріали в інших особистих фондах. Так, в архіві Б.Д.Грінченка зберігся рукопис П.Г.Житецького «Заметка по поводу новой редакции южнорусского словаря», датованого 29 березня 1902 року [I, 34422] — свідчення помітного внеску вченого в основи української лексикографії. Те саме підтверджують інші лексикографічні матеріали фонду П.Г.Житецького [I, 46580, 47036–47039, 47207].

Чимало матеріалів має архівний фонд і для характеристики П.Г.Житецького як етнографа і фольклориста, збирача скарбів усної народної словесності [I, 46960–46961, 46978, 46998–47000, 47006, 47035 та ін.]. Про це свідчать і підготовчі матеріали до його видатної праці «Мысли о народных малорусских думах».

Про П.Г.Житецького як дослідника російської мови і літератури говорить чимала низка рукописних матеріалів [I, 46506–46507, 46517, 46563–46568, 46678, 46591, 46623 та ін.].

Особливе місце у фонді Житецьких посідає епістолярія (близько 2330 листів). Вона достатньо упорядкована за алфавітом прізвищ адресантів та хронологією. Велика цінність цього зібрання листів не лише в щонайдокладніших біографічних відомостях як про Житецьких, так і про їх адресантів — людей знерідка видатних, а й у висвітленні суспільно-політичного, наукового та культурного життя в Росії та за її межами в конкретних подіях, деталях, оцінках, характеристиках. Окрім цього, листи до П.Г.Житецького свідчать про його зв'язки з видатними громадськими діячами, ученими, письменниками, педагогами; вони розкривають найширші зв'язки вченого зі світом. Найціннішими для

дослідника історії вітчизняної та зарубіжної філології є листи до П.Г.Житецького І.І.Срезневського [I, 48865–48869], В.Ягича [I, 49074–49091], О.М.Піпіна [III, 11120–11129], О.О.Шахматова [I, 49025–49035], В.М.Перетца [I, 48705–48735], О.О.Потебні [I, 48759–48760], О.О.Котляревського [I, 48443–48445], Н.О.Котляревського [I, 48446–48457], А.Ю.Кримського [I, 48472–48498] та багатьох інших.

Багатогранний образ ученого, педагога та громадського діяча, драматизм його життя й боротьби, подвижництво духу розкриваються і в особистих листах П.Г.Житецького до дружини В.С.Житецької [I, 48003–48019, 48022–48062, 48070–48096 та ін.], а також до сина Г.П.Житецького [I, 48020–48021, 48063–48069, 48097] періоду 1880–1882 рр. із Петербурга до Києва, а також до Г.П.Житецького у 1889–1908 рр. із Києва до Петербурга.

Для вивчення національно-визвольного і культурно-просвітницького руху на Україні і, зокрема, в Києві, діяльності напівлегальних опозиційних українських громад Києва, Петербурга, Полтави, Чернігова, Харкова, Одеси надзвичайно цінними є листи до П.Г.Житецького (частково і до Г.П.Житецького) М.П.Драгоманова, М.В.Лисенка, Т.Р.Рильського, М.П.Старицького, О.О.Русова, В.Л.Беренштама, М.Д.Новицького, В.С.Гнилоширова, М.І.Костомарова, Б.Д.Грінченка, О.Ф.Кістяківського, С.В.Клоссовського, М.Ф.Лебодовського, І.І.Нечипоренка, В.П.Науменка, Б.С.Познанського, П.Я.Стебницького, Н.С.Тумасова, Є.К.Трегубова, Ю.Ю.Цвітковського, А.Д.Юркевича та багатьох інших.

Думається, що для істориків української літератури, для досліджень окремих її творів будуть дуже корисні листи до П.Г.Житецького І.Я.Франка, І.К.Тобілевича (Карпенка-Карого), І.С.Нечуя-Левицького, М.П.Старицького, О.Л.Косач (Олени Пчілки), М.І.Костомарова, А.Ю.Кримського, О.Я.Кониського.

Окремо відзначимо цінні своїми архівними раритетами три зошити чорнових текстів листів П.Г.Житецького до різних осіб періоду здебільшого 1895–1906 рр., оскільки архіви багатьох адресатів на сьогодні втрачені [I, 48181–48183].

Досліднику життя і діяльності П.Г.Житецького його оточення і сучасної йому епохи, а також розвитку науки і культури кінця XIX — початку XX ст. багату інформацію дає листування В.С.Житецької та Г.П.Житецького у 1889–1918 рр. Багато обіцяє цей матеріал і майбутньому біографу Г.П.Житецького, діяльність і наукова спадщина якого (близько 200 друкованих досліджень, статей, рецензій, нотаток, спогадів) безумовно заслуговують вивчення. І, взагалі, весь науковий архів

Г.П.Житецького, що зберієся якнайкраще, — благодатний матеріал для допитливого шукача. Заслужують пильної уваги матеріали Г.П.Житецького до його праць про І. Вишенського, М.В.Гоголя, Т.Г.Шевченка, а також про діяльність українських громад і окремих їх представників

Фонд Житецьких відділу рукописів ЦНБ АН України тісно пов'язаний з матеріалами багатьох архівів України та інших держав колишнього Союзу. Чимало біографічних відомостей про П.Г.Житецького, особливо раннього періоду життя, становлення його світогляду містять фонди Центрального Державного Історичного Архіву України в Києві (фонди Київського навчального округу, канцелярії Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора, Київської духовної академії, Київського губернського жандармського управління, особисті фонди О.О.Потебні та М.Ф.Сумцова). До цієї групи джерел дотичні матеріали Державного архіву міста Києва (фонди Київського університету, Колегії П. Галагана, 2-ї київської чоловічої гімназії та ін.). Відомості про П.Г.Житецького містяться в особистих фондах І.І.Срезневського, О.М.Піпіна, О.О.Шахматова, В.Ягича, О.О.Котляревського, Н.О.Котляревського та інших учених, що зберігаються в Архіві Російської Академії наук, в ЦДАЛМ Російської Федерації, відділах рукописів РДБ, ДПБ та ін.

Вперше матеріали архівного фонду Житецьких використані в 1957–1958 рр. О.І.Брициною при підготовці кандидатської дисертації «Гігання українського мовознавства в працях П.Г.Житецького». Було уточнено і доповнено біографічні відомості про вченого, використано неопубліковані праці, окремі листи до нього тощо.

Велику роботу у вивченні спадщини П.Г.Житецького з метою публікації найцінніших рукописів здійснила в 1984–1986 рр. старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні АН України, кандидат філологічних наук Л.Т.Масенко. У підготовлений нею збірник вибраних праць П.Г.Житецького були включені, як відзначалося вище, дві неопубліковані праці, а також фундаментальне дослідження «Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII в.», «Энеида» Котляревского и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы XVIII в.»⁴ у перекладі українською мовою.

Матеріалами фонду Житецьких ми широко послуговувалися при підготовці наукової біографії П.Г.Житецького, а також досліджень «Т.Г.Шевченко і П.Г.Житецький», «І.І.Срезневський та П.Г.Житецький», у статтях про А.Й.Козачковського⁵.

Проте архівний фонд Житецьких використаний лише частково, вибірково, а архівістами він ще системно не досліджений. Частина науково-дослідницьких матеріалів не розібрана за тематикою і хронологією, деякі архівні назви не відповідають змісту. На жаль, обмежені можливості відділу рукописів не дають надії на підготовку і випуск найближчим часом друкованого опису цього найбагатшого фонду.

¹ Див.: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія. — К., 1987. — С. 256-300.

² Див.: *Плацинда В.П.* Павло Гнатович Житецький. — К., 1987. — С.68-75.

³ Див.: *Бріцина О.І.* Питання українського мовознавства в працях П.Г.Житецького: Дис. . . . канд. філол. наук. — К., 1958. — 281 с. — Машинопис.

⁴ Див.: *Житецький П.Г.* Вибрані праці. Філологія / Упоряд., прим., вст. ст. П.Т.Масенко. — К.: Наукова думка, 1987 — 328с.

⁵ Див.: *Плацинда В.П.* Павло Гнатович Житецький. — К., 1987. — 208 с.; *Його таки.* Тоді в Переяславі. До життєпису Кобзарєвого друга // Літ. Україна. — 1986. — 1 січ.; *Його таки.* «Я буду знову розмовляти з тобою, друже мій» [До біографії А.Й.Козачковського] // Наука і культура: Україна. — 1988. — Вип.22. — С.356-367; *Його таки.* Т.Г.Шевченко і П.І. Житецький // Зб. праць двадцять сьомої наук. Шевченківської конф. — К., 1989. — С.200-215; *Його таки.* І.І.Срезневський та П.Г.Житецький. Листування І.І.Срезневського та П.Г.Житецького // Славянские языки, письменность и культура: Сб. науч. тр. — Киев, 1992. — С.135-150.